

Negentiende eeuw liberalisme

Van Mierlo heeft herhaaldelijk benadrukt dat het gedachtegoed van D66 even sterk door het socialisme als het liberalisme is beïnvloed. Die opmerking heeft bij menigeen geleid tot verwarring en velen hebben moeite om D66 binnen het ideologische spectrum te plaatsen. In het laatste boek van Siep Stuurman, hoogleraar politicologie aan de universiteit van Amsterdam, wordt het raadsel van de zogenaamde ideologische ongreepbaarheid van D66 naar mijn mening opgelost.

Stuurman heeft in 'Wacht op onze daden' een zoektocht ondernomen naar de ontwikkeling van het liberalisme in de negentiende eeuw in Nederland en de betekenis ervan voor het staatsvormingsproces. Hij heeft dat gedaan door de situatie in Nederland in een vergelijkend perspectief te plaatsen en met name de verschillen en overeenkomsten met het proces van staatsvorming en ontwikkeling van het liberalisme in Engeland te belichten. Deze vergelijking werkt verhelderend en leidt mede tot enige afstandelijkheid ten opzichte van de eigen geschiedenis.

De leeropdracht van Stuurman is onderzoek te doen naar de vorming van politieke theorieën en ideeën. Dat onderzoek is volgens hem een noodzakelijk onderdeel van de analyse van de vernieuwing van de staat. In zijn benadering zijn ideeën even belangrijk als structuren en handelingen van mensen, zoals blijkt uit het volgende citaat: "Het proces van staatsvorming en de nieuwe vormen van politiek handelen die daarin optreden, zijn niet goed te begrijpen zonder kennis te nemen van de veranderingen in de levensbeschouwing van de handelende personen. Politieke vernieuwingen gaan altijd samen met het optreden van nieuwe intellectuele en culturele stromingen, het zijn twee aspecten van eenzelfde proces van maatschappelijke verandering waarin geen eenzijdige oorzaak/gevolg relatie valt aan te wijzen: de mensen treden handelend op en tegelijkertijd gaan ze hun eigen wereld wezenlijk anders zien." (blz. 17) Vanuit dit perspectief besteedt Stuurman ook veel aandacht aan de vorming van 'mythen' en hun vermogen om op den duur eigen realiteiten te scheppen,

om zichzelf waar te maken.

Desondanks worden in het boek vele mythen over het liberalisme en het karakter van de Nederlandse natie ontkracht. Een van de eerste mythen die onderuit wordt gehaald, is de opvatting dat de liberalen in die tijd vooral een 'laissez faire, laissez passer' houding hadden ten aanzien van de staat en de inrichting van de samenleving. De titel van het boek, een uitspraak van Thorbecke uit 1849 waarmee hij zijn critici in de Tweede Kamer tegemoet trad, verradt wat dat betreft genoeg. De liberalen in de negentiende eeuw stonden eerder de 'maakbaarheid van de samenleving' voor dan dat zij een nachtwerkerstaat in wilden stellen en hun optreden werd gekenmerkt door een krachtig activisme.

Het boek van Stuurman heeft een logische opbouw. Na "De mythografie van de bezadigde natie", de omschrijving van enkele mythen over Nederland als staat en de Nederlanders koopman en dominee, volgt een schets van de staatsvorming in Nederland in vergelijkend perspectief. Vervolgens tekent Stuurman op chronologisch wijze de ontwikkeling van het liberalisme aan de hand van de politieke levensgeschiedenissen van bekende, liberale voormannen, zoals Dirk Donker Curtius, Samuel van Houten en Marie Willem Frederik Treub. De keuze voor deze personen is arbitrair, zo geeft Stuurman toe. Hij heeft bewust afgezien van een hoofdstuk over Thorbecke omdat naar zijn mening de geschiedsschrijving al zo 'Thorbecko-centrisch' is. Het boek munt uit in de mate van leesbaarheid: Stuurman laat zijn hoofdpersonen veelvuldig aan het woord en schildert op bijna impressionistische wijze steeds een beeld van tijd, plaats en rol van de liberalen binnen het staatsvormingsproces. Het archiefwerk dat Stuurman hiervoor heeft ondernomen is indrukwekkend te noemen. Hij heeft natuurlijk veel gebruik kunnen maken van de documenten van de hoofdpersonen zelf, maar hun publikaties en geschriften zijn aanzienlijk.

Eén van de conclusies van het boek is, dat men in de geschiedschrijving enkele discontinuïteiten moet onderkennen. De geschiedenis van de staatsvorming, alsmede die van het liberalisme, is niet in een eenduidige typologie onder te brengen. Volgens Stuurman kan men drie verschillende breuken aangeven. De eerste periode loopt van 1770 tot 1848 waarin de bur-

gers het oude oligarchische bestel van de Republiek openbreken, Nederland was toen in internationaal opzicht nog een grote mogendheid en de staatsvorming vertoonde veel overeenkomst met die in Engeland. Dan volgt een periode van verbreding van het liberalisme en een sterke invloed van de liberalen op de transformatie van de staat. Deze ontwikkeling past meer in het Europese continentale patroon van die tijd. Nederland had ook deel aan de hervormingen van de Franse revolutie en het Napoleontische bestuur. Aan het einde van de negentiende eeuw wordt dan langzaam de verzuilingsstructuur zichtbaar; het liberalisme verliest aan vitaliteit, het socialisme en de confessionele partijen winnen aan ahang en de kiezers worden steeds meer aangesproken als lid van een collectief. Vanaf deze fase is de ontwikkeling van de Nederlandse staat meer te vergelijken met België of Zwitserland, dan met Engeland.

Een andere interessante conclusie is dat de ontwikkeling van het liberalisme in Nederland tot drie liberale concepties van burgerschap heeft geleid: het civiele burgerschap, het politieke burgerschap en het sociale burgerschap. Deze concepties hangen nauw samen met wat door de liberalen als het fundament van burgerschap wordt gezien. In het civiele burgerschap worden eigendom en inkomen gezien als positieve kwaliteiten van het individu, elke belastingbetaler moet als vennoot van de staat worden beschouwd en mag op basis daarvan deelnemen aan het bestuur. In het politieke burgerschap wordt in de deelname aan de arbeid het fundament gezien voor de autonomie van de burger. De samenleving bestaat uit produktieven en onproduktieven. Arbeidsdeling vormt de motor in de samenleving. De technische vooruitgang en de produktiviteit moeten door de staat en de burgers worden gewaarborgd. De radicaal-liberale utopie bestaat uit een samenleving van zelfstandige, arbeidzame en rationele individuen. Aan het einde van de negentiende eeuw vindt dan een transformatie plaats van het vrijheidsbegrip: de sociale en economische identiteit wordt niet langer als bron van de autonomie van een individu gezien, het individu wordt als 'wordend' opgevat. De ontplooiingskansen van het individu worden gevormd in de samenhang van economische positie, staatsinterventie en bur-

gerschap. Daar houdt volgens Stuurman het zuivere liberalisme op: "We zijn hier aangeland bij de uiterste grens van het liberalisme, het optreden van de sociaal-liberalen was het historische moment waarop de wederzijdse doordringing van liberalisme en socialisme begon." (blz.174) En in die conclusie schuilt het antwoord op de vraag naar de ideologische wortels en wording van D66.

'Wacht op onze daden' is een prachtig boek, waarmee Stuurman zowel de politologische wetenschap, als de politieke journalistiek, een grote dienst heeft bewezen.

'Wacht op onze daden, het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat', Siep Stuurman, Uitgeverij Bert Bakker, A'dam 1992.

Pas op de plaats

Een belangrijk boekje is door het Nivon op de markt gebracht. Het gaat over de invoering van de plicht tot legitimatie. Privacy en de meest fundamentele van onze grondrechten blijken op het spel te staan.

Hans Smits analyseert uitgebreid en overtuigend het kafkaëske proces, waarin het beleid op het gebied van het strafrecht, strafvordering, vreemdelingenbeleid en openbare orde verward is. Hans Vertegaal vraagt zich namens de uitgever in een voorwoord af of er reden is om te twijfelen aan de staat van de geestelijke gezondheid van de schrijver, waar deze de invoering van de legitimatieplicht in verband brengt met Orwell's '1984'. Het is een poging de argwanende lezer voor te zijn. Wat zich onvermijdelijk opdringt bij het lezen van dit indringend verslag van de ontwikkelingen is dat wij ons ernstig zorgen moeten maken over de geestelijke gezondheid van de staat. Met recht is het een crisis in de cultuur, die wordt beschreven.

In kort bestek, zonder ballast van demagogische uiteenzettingen, wordt de geschiedenis van de legitimatieplicht geschetst. Het leest als een trein en informeert uitvoerig. "De discussie over de legitimatieplicht begint in het Orwell-jaar 1984." Hoe is het mogelijk?! Maar er blijkt nog veel méér mogelijk. Onderge-

dompeld in een technocratisch denken blijkt het internationaal en nationaal politiek-bureaucratisch complex al jaren bezig dit sluitstuk van het sociale integratieproces over onze hoofden heen te voltrekken. Onlangs moesten wij getuige zijn van de goedkeuring in de kamer van de voorstellen omtrent het Verdrag van Schengen. De auteur vertelt ons dat zowel de invoering van een (beperkte) informatieplicht, als de verscherping van het vreemdelingentoezicht, een rechtstreeks gevolg zijn van dit Verdrag, dat in 1985 (sic!) werd getekend.

Hoe sterk blijkt het denken dat dwangmatig het verband legt tussen criminaliteit en vreemdelingen. En hoe slordig, naïef en opportunistisch blijken de politici die in dit denken meegaan. Stapje voor stapje schuift men op: van onwetendheid, via de simpele behoefte te ordenen wat nog ongeordend is, naar de gedachte dat wat voor iedereen moet gelden, voor de enkeling niet slecht kan zijn. Wie zal deze redenering eens omkeren?

Het boek eindigt met de stelling dat aan Big Brother geen behoefte bestaat, naar het blijkt op goede gronden. Waar het eindigt, zouden wij verder moeten gaan, met een ander denken - en een andere politiek.

Een pasje meer of minder, Hans Smits, in de reeks 'Cultuur: crisis of vernieuwing', uitgegeven door het NIVON, Amsterdam, 1992.

Signalementen

◆ Er dreigt een vervlakking van de ethiek door haar isolering als aparte discipline met aparte instituten en experts. Dit is de reactie van Nijmeegse hoogleraar Van Tongeren op de notitie van de minister van O&W over ethische vraagstukken rond wetenschappelijk onderzoek.

Door de ontwikkeling van wetenschap en techniek wordt het menselijk handelen steeds ingrijpender en worden ethische vragen steeds vaker gesteld. De nota van minister Ritzen stelt dat de fasering van ethische discussies in de politieke besluitvorming verloopt van signalering, via articulatie, naar gezaghebbende toedeling van waarden. De politieke aandacht blijft volgens Van Tongeren echter

uitgaan naar het relatieve eindpunt waarop bindende ethische uitspraken worden gedaan, of waar minstens de instantie kan worden aangewezen die bindende uitspraken kan doen. "De bestuurder is geworden als 'de gewone man' die zou willen dat iemand nu eens duidelijk zegt waar het op staat.(...) Zelfs het spreken over ethische problemen of vraagstukken, als over 'dingen die opgelost moeten worden' verraadt al een wijze van denken die wellicht eerder het effect is van onze technische houding ten opzichte van de werkelijkheid dan dat zij tot een bezinning daarover uitnodigt", aldus Van Tongeren.

'Het lot van de ethiek. Over de politieke aandacht voor de ethiek', P. van Tongeren, in: Tijdschrift voor Geneeskunde en Ethiek, jaargang 2, nummer 1, Van Gorcum, Assen, pag. 2-7.

◆ In het tweede nummer van *Beleid en Maatschappij* houdt B. van den Brande, student politicologie aan de RUL, een betoog over de internationale rechtscultuur in Europa: het Hof van Justitie van de EG. Veel wetenschappelijke disciplines houden zich bezig met de dynamiek van de Europese integratie. Het Hof van Justitie lijkt echter, van met name politicologen, niet de aandacht te krijgen die het verdient. Het Hof heeft een bemiddelende rol temidden van een pluriformiteit aan gezagsaanspraken en dit lijkt van grote invloed te zijn op het proces van Europese integratie. Met de interne Europese markt per 1 januari 1993 in het vooruitzicht, lijkt een afbrokkelende nationale soevereiniteit mogelijkheden te bieden voor een florerende transnationale rechtscultuur.

Verder in dit nummer een artikel J. Puts, verbonden aan het instituut voor rechts-sociologie aan de KUN over het rijksbeleid ten aanzien van gemeenten bij de huisvesting van migranten. Gekeken wordt naar het beleid dat werd gevoerd inzake repatrianten in de jaren '50, de Surinaamse rijksgenoten in de jaren '70 en de asielzoekers van de laatste jaren. Puts pleit onder meer voor een facultatief spreidingsbeleid middels vrijwillige gemeentelijke medewerking.

'Beleid en maatschappij', jaargang 19, 1992-2 maart-april, Boom Meppel, 1992.

◆ Sturing in de risicomaatschap-
 pij betreft een bundel van lezingen die
 eerder gehouden zijn in een cyclus
 'Risiko's de Baas?', georganiseerd door het
 Onderzoekscentrum Sturing en Samen-
 leving in Leiden. De term 'risicosamen-
 leving' is afkomstig van de Duitse socio-
 loog Ulrich Beck en het verwijst naar de
 verzameling nieuwe risico's, die in de mo-
 derne geïndustrialiseerde samenleving
 zijn ontstaan. Deze risico's zijn voortge-
 komen uit dezelfde succesformules als die
 van de economische voorspoed, namelijk
 ondernemingswijze productie, arbeids-
 deling, schaalvergroting en toepassing
 van wetenschappelijke kennis. De ken-
 merken van de nieuwe risico's zijn, kort
 gezegd, de relatieve onzichtbaarheid (ra-
 dio-actieve straling), de onomkeerbaar-
 heid (uitputting van natuurlijke hulp-
 bronnen), het feit dat verzekering en
 schadeloosstelling geen adequate ant-
 woorden meer zijn op deze risico's (bran-
 dende oliebronnen in Koeweit), en traditio-
 nele categorieën als staat en klasse vol-
 doen niet meer (gifwolven storen zich
 niet aan landsgrenzen).
 Risiko's worden verschillend gewaar-
 deerd; de één ziet het nemen van risico
 als de voorwaarde voor dynamiek in een
 samenleving en als het onmisbare ingre-
 diënt van leerprocessen, de ander ziet het
 lopen van risico als een ontoelaatbare
 blootstelling aan gevaar en de mogelijk-
 heid tot het lijden van schade en leed. Die
 spanning in de waardering van risico's is
 in bijna alle bijdragen even sterk aan-
 wezig, hoewel de invalshoeken sterk ver-
 schillen. De nieuwe risico's worden be-
 licht vanuit de filosofie, het recht, de eco-
 nomie, de verzekeringswetenschap en
 natuurlijk de bestuurskunde. Achterin de
 publikatie staan bijdragen van de di-
 recteuren van de wetenschappelijke bu-
 reaus van respectievelijk het CDA, de
 PvdA en de VVD. De klassieke verschil-
 len openbaren zich ook met betrekking
 tot de waardering van risico's: Van
 Gennip van het CDA legt vooral de na-
 druk op de moraal als middel tot be-
 heersing van maatschappelijke risico's,
 Kalma van de PvdA ziet in de verzor-
 gingsstaat een belangrijke actor om
 maatschappelijke risico's te verkleinen en
 Groenveld van de VVD uit zijn geloof in
 de spontane orde en ziet elk risico louter
 als een uitdaging aan de menselijke cre-
 ativiteit en veerkracht.
 Het begrip 'risico' wordt in deze bundel

wel erg breed gedefinieerd en ver uitge-
 rekt, hetgeen in eerste instantie een be-
 langrijke heuristische functie heeft, maar
 op den duur leidt tot grote vaagheid.
 Bovendien wordt de term 'risico' in be-
 paalde gevallen in technocratische zin
 toegepast, terwijl het in die gevallen gaat
 om machtsverschillen of conflicten tussen
 de imperatieven van een kapitalistische,
 industriële cultuur en de grenzen van het
 ecologische of het maatschappelijke
 systeem.

'Sturing in de risicosamenleving', N.J.H.
 Huls (red.), Tjeenk Willink bv, Zwolle
 1992.

SWB-berichten

◆ De Europa conferentie

Europa is veranderd. Er zijn nieuwe
 grenzen op de landkaart verschenen.
 Nieuwe politici hebben plaatsgenomen in
 nieuwe regeringen. Het Europa van mor-
 gen staat voor de deur!

Drie vragen liggen voor Hoe zal het
 nieuwe Europa eruit zien? Hoe verhou-
 den de feitelijke processen van
 machtsvorming zich tot de formele st-
 ructuren die worden geschapen? En wat
 betekent dit voor de aparte landen en
 voor Nederland in het bijzonder?

In SWB-verband wordt een conferentie
 voorbereid die tracht het nieuwe Europa
 en de gevolgen ervan in kaart te brengen.
 Speciale aandacht gaat uit naar de rol
 van de internationale organisaties, De
 EEG, de CVSE, de WEU en de NAVO.
 Gezocht moet worden naar de materiële
 processen, niet in de eerste plaats naar
 formele of institutionele processen. Wat
 gebeurt waar en waarom, dat is de vraag.
 Hoe kan het nationale parlement controle
 uitoefenen op de besluitvorming die el-
 ders wordt voorbereid en plaatsvindt en
 hoe liggen de verhoudingen?

Wat is de uitwerking van reeds genomen
 besluiten? Deze vraag heeft specifiek be-
 trekking op de beleidsterreinen milieu,
 immigratie en de EMU. Meteen daarop
 volgt natuurlijk de vraag hoe we de uit-
 werking beoordelen. Deze vraag krijgt
 meer gewicht nu Nederland van netto-
 ontvanger, netto-betaler is geworden.

Wat zijn de gevolgen voor de Nederlandse
 bestuursinrichting? Hoe geeft men vorm

aan het subsidiariteitsbeginsel? Hoe ve-
 randert de inrichting van Nederland in
 het nieuwe Europa, gelet op het nationa-
 le, het regionale en het lokale niveau?

**De conferentie vindt plaats op zater-
 dag 19 september a.s. te Utrecht, van
 13.00 uur tot 17.00 uur. Twee sprekers
 houden een inleiding; één over de
 Europese invalshoek en één over de
 nationale. Vervolgens komt een co-
 referent aan het woord, waarna er
 (veel) ruimte is voor discussie. De
 kosten voor deelname, de conferen-
 tiestukken en koffie/thee bedragen
 f35,-; voor dit bedrag ontvangt u een
 acceptgiro.**

◆ Technologie conferentie

Op zaterdag 7 november organiseert de
 SWB een conferentie onder de titel
 "Technologie in een democratische sa-
 menleving". De ontwikkeling (en toe-
 passing) van technologie is geen zelfstan-
 dig proces. Deze ontwikkeling heeft
 plaats in een maatschappelijke context.
 Allerlei maatschappelijke groeperingen
 en organisaties kunnen de richting van
 de ontwikkeling beïnvloeden. Op deze
 conferentie staat vooral de vraag centraal
 wat de rol van de overheid en het parle-
 ment kan zijn bij de ontwikkeling en toe-
 passing van technologie. Ter voorberei-
 ding van deze conferentie zal een SWB-
 publikatie verschijnen waarin deze vraag
 voor de verschillende maatschappelijk-
 ke deelgebieden en thema's systematisch zal
 worden beantwoord. De publikatie is een
 produkt van de werkzaamheden van de
 SWB-themagroep "technologie en samen-
 leving" en is te bestellen bij het secretari-
 aat van de SWB. Nadere gegevens over
 de conferentie worden later bekend ge-
 maakt.

**U kunt zich voor de conferenties
 aanmelden bij de SWB, Bezuiden-
 houtseweg 195, 2594 AJ Den Haag,
 tel. 070-385.83.03**

**Wij streven ernaar de conferen-
 tiestukken ongeveer 10 dagen voor-
 afgaand aan de conferentie te ver-
 zenden. Wilt u zich dus tijdig aan-
 melden?**